

СТИЛЬОВА НОРМА ЯК РІЗНОВИД МОВНОЇ НОРМИ

У статті розглянуто основні ознаки стильової норми порівняно з іншими мовними нормами. Показано, що для повноцінного функціонування мови її стильовий рівень теж має бути внормований. Наведено міркування стосовно критеріїв стильової норми.

Ключові слова: мовна норма, стильова норма, нормування мови, функціональний стиль.

Теоретичне знання про мову, як відомо, зародилося в Давній Індії із суто практичної потреби – водноманітити й уберегти від спотворень мову священних текстів. Отже, нормувальна діяльність у лінгвістиці має багатовікову традицію. Сьогодні норми охоплюють практично всю мовну систему, проте різні її рівні й аспекти ставали об'єктами внормування в різний час. Найраніше – правопис і граматики, дещо пізніше – вимова, лексика, словотвір. Стильовий же рівень почали внормувати найпізніше, фактично тільки в другій половині ХХ ст. І, мабуть, не випадково. Аналіз запитів, які надходять до Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, засвідчує, що дописувачі цікавляться насамперед питаннями правильного слововжитку та правопису. Менше запитів щодо граматики та фразеології. Найменше – щодо стильової правильності.

Чи означає це, що стильова норма другорядна? І взагалі: чи є підстави застосовувати поняття норми щодо стилю? Якщо так, то на основі чого її визначають? Спробуємо розібратися.

Доконечність норми впливає із самої суті мови як суспільного явища. Усі ми – носії ідіолектів, у кожного – свої мовні особливості. Щоб успішно порозумітися в суспільстві, нам доводиться взаємодіяти своє мовлення від певних правил. Завдяки цьому ми знаходимо спільну мову з іншими людьми (не так у переносному, як у прямому сенсі). Мовні норми протистоять суб'єктивному волюнтаризмові в актах спілкування [11, с. 269] і регулюють мовлення так само, як юридично-правові закони регулюють громадське життя.

Норма закріплює в ужитку певний мовний елемент як правильний, доречний, зразковий, загальноживаний. Три важливі риси мовної норми – вибірковість, оцінність і обов'язковість. Хоч мовна система здатна надати безліч виражальних можливостей, реально ми використовуємо меншу їх частину – саме завдяки літературній нормі, що

обмежує це «безбережне море». Мовний колектив *відбирає* і внормує лише ті форми, які на поточний момент його найбільше задовольняють. Добираючи мовні засоби, колектив завжди *оцінює* їх як правильні або неправильні, доречні або недоречні, гарні або негарні. Позитивно оцінений мовний елемент кодифікується в нормативних словниках, граматиках і стає *обов'язковим* для носіїв літературної мови. Суспільство різними способами заохочує мовців неухильно дотримувати норм.

Неважко переконатися, що між поняттями норми й стилю маємо певну подібність, адже стиль теж передбачає відбір мовних засобів, оцінку й певну обов'язковість їх у вжитку.

Стильові норми перебувають в одному ряді з іншими мовними нормами: фонетичними, лексичними, граматичними, правописними. Але якщо ці норми загальнолітературні, єдині для всіх без винятку стилів (не можна в діловому стилі відмінювати те саме слово за одним зразком, а в науковому – за іншим), то стильові норми – функційно-мовленнєві – варіюються залежно від сфери мовлення. Наприклад, те, що прийнятне в розмовному стилі, не личить книжному, і навпаки.

В основі стильової норми саме й лежить прийнятність, доцільність, доречність уживання. Це прямо впливає із природи стилю як мовного явища, адже стиль – це не так мовні засоби, як принципи відбору й поєднання їх. Стильова правильність «полягає, з одного боку, в розподілі мовних одиниць за текстами відповідно до їхнього стильового забарвлення, і з іншого – у використанні в тексті лише тих стилістично позначених одиниць, які органічні для певного типу тексту» [1, с. 499].

Отже, стильові норми регулюють уживання мовних одиниць, які для певної сфери мовлення є природними й доцільними. Вони забезпечують єдність і витриманість викладу, однорідність мовлення, перешкоджають змішуванню

стилів. Хоч навмисне зіштовхування стилістично-різномірних елементів норми теж допускають (як художній прийом у публіцистиці, художній літературі).

Стильові норми допомагають авторові знайти найкращі, найдосконаліші засоби для передавання потрібного змісту. Твір, написаний за всіма канонами стилю, набуває ознак вірності, обробленості, зрозумілості, наближається до риторичного ідеалу. Вільне володіння стильовими нормами – вершина мовної культури.

Поняття стильової норми визначають по-різному: 1) як норму, що зумовлює прикріпленість того чи того засобу мовлення до певної сфери мовленнєвої діяльності [6, с. 32]; 2) як норму, що «визначає побудову висловлювання (тексту) в окремих функціонально-комунікативних сферах» [3, с. 146]; 3) як сукупність узвичаєних реалізацій стилістичних можливостей мови [13, с. 433]; 4) як норму, що «регулює використання мовних одиниць, які мають функційно-стильове забарвлення або позначені додатковим експресивно-емоційним змістом відповідно до стилістичної системи літературної мови» [4, с. 176]. Ці визначення загалом непогані, хоч їх складно назвати цілком досконалими. Перше – надто вузьке (стильові норми регулюють і вживання нейтральних засобів, не закріплених за певним стилем), друге – не досить точне (побудову тексту визначають не тільки стильові норми), третє – надто загальне, малоспецифічне, четверте – надто розлоге.

Визначення «стилістична норма – усталена й суспільно усвідомлювана функція (функції) мовної одиниці» [2, с. 38] видається помилковим, адже функції мовних одиниць не обмежуються лише їхніми стильовими характеристиками. Невдалою є й така дефініція: «Стилістичні норми мови – це кодифіковані сукупності (ряди) мовних засобів, які характеризуються певною частотністю щодо різних стилів і мають потенційне стилістичне значення, відповідне функційному стилю» [8, с. 174] – тут стильову норму помилково ототожнено з мовними засобами.

Визначення стильових норм як «доцільності використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування» [7, с. 8], певно, є найкращим: тут це поняття резонно поставлене в залежність від поняття стилю. Справді, якщо мовний стиль – це сукупність засобів, відбір яких зумовлений змістом, метою та сферою мовлення, то *стильова норма – це правило, яке визначає доцільність використання мовних*

засобів залежно від стилю мовлення. Якщо інші норми закріплюють конкретну мовну одиницю (звук, слово, наголошення, синтаксичний зворот тощо) в загальномовному вжитку, то в основі стильової норми лежать засади добору мовних одиниць у певній ситуації спілкування.

Жодна літературна мова не може виконувати як слід свої функції, не будучи належно внормованою на всіх своїх рівнях. Разом із тим жорстка «занормалізованість» – справа безнадійна й непотрібна. Мова повсякчас розвивається, цілковито усунути з неї варіанти й винятки навряд чи можливо. Відхилення від норм не завжди викликані помилковим мововжитком: нерідко вони засвідчують появу досконаліших виражальних засобів або дію тенденції до багатоманіття мовних форм.

Різні рівні й аспекти мови допускають різний ступінь варіативності. Найменший він у правописі й графіці, найбільший – у стильовій підсистемі. Порівняно з нормами інших рівнів стильові норми найменш категоричні й найбільш ліберальні. І це зрозуміло, інакше вони звужували б можливість вибору мовних засобів відповідно до змісту й комунікативної мети. Стильові норми ситуативно зумовлені, залежать від тональності, умов спілкування, вимог жанру й навіть од відчуття самої норми, яке в різних мовців буває то слабшим, то сильнішим. На думку Л. В. Щерби, «більшість ефектів літературного мовлення засновані на тонкій грі стилями», і це при тому, що стильова структура – найбільш делікатний і вразливий елемент мови [14, с. 138]. Важить і місце, що його текст займає на «стильовій мапі»: якщо він тяжіє до центру функціонального стилю, норми більш строгі й визначені, якщо до периферії – вільніші й варіативніші [13, с. 434–435].

Книжні стилі різняться за ступенем варіювання норм. У художньому, публіцистичному та епістолярному допускається якнайширше розмаїття – починаючи від конкретного слововжитку й закінчуючи способами побудови текстів. Норми офіційно-ділового стилю виявляють жорстку стандартизованість, безваріантність, а відповідні тексти – максимальну наближеність до стильового інваріанта. Науковий стиль посідає на цій шкалі середнє місце. Причому в одних своїх жанрах він схиляється в бік меншої варіативності (патент, тези, довідник, автореферат дисертації), а в інших – більшої варіативності (науково-популярна література, наукова публіцистика, наукова есеїстика).

Обґрунтування й кодифікація стильових норм – одне з основних завдань лінгвостилістики.

Вони існують об'єктивно: ними керується мовлення, яке вважають взірцевим. Але в такому вигляді норми лишаються неявищими, приступними хіба що для мовного чуття. Кодифікація не тільки оприявнює їх, а й надає їм статусу мовного закону, «керівництва до дії». Як пише Л. В. Струганець, кодифікація дає змогу замінити інтуїтивні уявлення про норму знаннями норми, допомагає знайти правильне рішення у складних чи сумнівних випадках, сприяє єдності й стабільності літературної мови на всій території її поширення [12, с. 29].

Якщо інші мовні норми кодифікуються в словниках і граматиках, то стильові норми закріплюються в лінгвістичних описах функціональних стилів. З огляду на «ліберальність» стильових норм, кодифікація їх не така чітка й однозначна, як, скажімо, кодифікація граматичних норм. Та це не означає, що стильових норм не треба дотримуватися і що наука про мову не повинна їх вивчати й застосовувати, оцінюючи конкретне мовлення.

Джерелами стильових норм слугують передусім практика взірцевого мововжитку в кожному з функційних стилів і властивий майстрам слова мовний смак, утілений у конкретних текстах. Проте нормалізатор потребує не лише «позитивного», а й «негативного» мовного матеріалу. Як і в інших аксіологічних науках (етика, естетика, медицина), у стилістиці визначати норму або уточнювати її межі допомагає аналіз відхилень.

Нормування літературної мови може тривати як стихійно, так і шляхом свідомого втручання авторитетних нормалізаторів. У першому випадку абсолютизують спонтанний моворозвиток, за якого нормалізатор просто відстежує й фіксує усталений узус. У другому – мовні факти вноормовують з огляду на певну концепцію [5, с. 221–222, 238–239]. На нашу думку, більш перспективним і корисним для мови та суспільства є другий підхід, що відводить нормалізаторові та науці про мову активнішу роль.

Які стильові засоби підлягають нормалізації, а які ні? Очевидно, що нормативним для певного стилю слід уважати все те, що допомагає найкраще, найповніше й найефективніше виконувати його суспільні функції. Якщо, наприклад, основна функція наукового стилю – повідомляти про результати досліджень, то засоби наукового стилю мають давати змогу авторові точно та переконливо передавати здобуте знання, а читачеві – швидко орієнтуватися в тексті, глибоко засвоювати й осмислювати його зміст.

Досконалий текст має підтримувати увагу читача, справляти на нього інтелектуальний або естетичний вплив, викликати інтерес, залишати яскраві враження, інформувати або переконувати. Такий текст вирізняє головне, влучно підкреслює характерне, загострює потрібний авторові ракурс явища. Одне слово, стилістично довершений текст повинен бути *виразним*. Що виразніше мовлення, то більше воно впливає на адресата. Не випадково О. Д. Пономарів визначив стилістику як науку про засоби мовленнєвої виразності [10, с. 3]. Якщо в художньому та публіцистичному текстах виразність зазвичай створюють новими, незвичними, несподіваними елементами, відхиленнями від норми, то виразність ділового або наукового тексту – якраз навпаки, в дотриманні стильових та інших мовних норм (хоч у другому нестандартні мовні засоби теж припустимі).

Стильові норми, попри видиму стабільність, не лишаються незмінними. Змінюється літературна мова – змінюються і її норми. Те, що колись не було нормою, може стати нею, а окремі нормативні явища з плином часу можуть утратити свій обов'язковий характер. Нинішній науковий стиль, наприклад, засвідчує певну лібералізацію мовних норм. Її можна оцінювати по-різному. З одного боку, деякі традиційні риси наукового стилю (підкреслена книжність, знеособленість, номінативність) сьогодні вже не зовсім відповідають нашим уподобанням і тенденціям моворозвитку. Мабуть, з огляду на це Н. Ф. Непійвода вважала, що «там, де специфічні стильові норми можна наблизити до загальномовних (тобто до норм інших стилів), їх треба до них наблизити» [9, с. 34]. З другого боку, характерними ознаками наукового тексту дехто вважає риси, які, по суті, є стильовими вадами (неясність, затермінологізованість, надмірна довжина речень). Насправді ж норми наукового стилю покликані допомогти авторам уникати таких вад, а рецензентам і редакторам – боронити науку від дилетантів, халтурників, псевдовчених.

Стильові норми диктують вимоги до автора. Кожен пише на свій лад, але спирається при цьому на загальнонародну літературну мову, що належить усій мовній спільноті й має стійкий набір норм, відступати від яких не бажано. Ніхто не вільний від дисципліни літературної мови. Вправне застосування стильових норм – свого роду паспорт грамотності. І хоч ці норми, слід визнати, дещо притлумлюють прояви авторової індивідуальності, все ж їхня користь і для автора, і для читачів у кінцевому підсумку безперечна.

Список літератури

1. Виноградов С. И. Правильность речи / С. И. Виноградов // Культура русской речи : Энциклопед. словарь-справочник / под общ. рук. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева. – М. : Флинта ; Наука, 2003. – С. 499–500.
2. Дудик П. С. Стилiстика української мови : [пiдручник] / П. С. Дудик. – К. : Академiя, 2005. – 368 с.
3. Едличка А. Типы норм языковой коммуникации / А. Едличка // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 20 : Теория литературного языка в работах ученых ЧССР : [пер. с чешск. и словац.]. – М. : Прогресс, 1987. – С. 135–149.
4. Єрмоленко С. Я. Українська мова : Короткий тлумачний словник лiнгвiстичних термiнiв / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либiдь, 2001. – 223 с.
5. Журавлѐв В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции : [монография] / В. К. Журавлѐв. – М. : Наука, 1982. – 328 с.
6. Кожин А. Н. Функциональные типы русской речи : [пособие] / А. Н. Кожин, О. А. Крылова, В. В. Одинцов. – М. : Высш. шк., 1982. – 223 с.
7. Культура української мови : [довiдник] / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либiдь, 1990. – 304 с.
8. Мацько Л. І. Стилiстика української мови : [пiдручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
9. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технiчної лiтератури (функцiонально-стилiстичний аспект) : автореф. дис. ... д-ра фiлол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Ф. Непийвода. – К., 1997. – 40 с.
10. Пономарив А. Д. Проблеми нормативности украинского языка в средствах массовой информации : дис. ... д-ра филол. наук в форме научн. доклада : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / А. Д. Пономарив. – К., 1991. – 56 с.
11. Семчинський С. В. Загальне мовознавство : [пiдручник] / С. В. Семчинський. – 2-ге вид. – К. : Око, 1996. – 416 с.
12. Струганець Л. В. Теоретичнi основи культури мови : [посiбник] / Л. В. Струганець. – Тернопiль, 1997. – 96 с.
13. Трошева Т. Б. Стилiстическая норма / Т. Б. Трошева // Стилiстический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. – С. 433–437.
14. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : Учпедгиз, 1957. – 188 с.

P. Selihey

STYLISTIC NORM AS A TYPE OF LANGUAGE NORM

The article examines the nature of a stylistic norm, fixing the use of the determined language element as correct, relevant, exemplary, and commonly used. Selectivity, evaluation, and obligation are important features of a language norm. Unlike other norms of language levels, which are literary, stylistic norms functionally determine speech. Namely, they regulate the use of linguistic units which are natural and appropriate to a certain functional style, provide unity and consistency of a statement, and prevent confusion of styles.

It is mentioned that with the help of stylistic norms the author can find out the optimal means to transfer the necessary content. The text written in compliance with stylistic norms is exemplary, processed, and comprehensible. Free use of stylistic norms is a high point of language skills. The stylistic norm is determined as a rule which regulates the appropriateness of the use of language means depending on the speech style. Stylistic norms are less categorical and more liberal in comparison with norms of other levels. They are situation-conditioned and dependent on tonality, communication conditions, and genre requirements.

It is shown that bookish styles are differed in variation degree of norms. The art style admits the widest possible variety – from specific word use to the methods of text structure. Official style standards show tight standardization, nonvariation, and the corresponding texts – maximum proximity to the style invariant. The scientific style occupies the intermediate position on this scale.

The standard phenomenon inevitably provides the deviation from it – stylistic mistakes, namely breaking of stylistic norms, consisting in the use of not correspondent to the requirements style and purpose of the text. Stylistic mistakes violate the unity of presentation, introduce stylistic diversity, and in great numbers – stylistic inconsistency. As a result, there are obstacles for quick, precise, and unambiguous understanding of the content.

Keywords: standard language, functional style, language norm, stylistic norm, stylistic mistake.

Матеріал надійшов 07.09.2016